- Tutuchenko, Semen. *Lesnye vsadniki*. Kiev: Politizdat Ukrainy, 1977.
- Vaupshasov, Stanislav. *Partizanskaya khronika*. Minsk: Belarus', 1971.
- Vergasov, Il'ya. *Izbrannoe (Kryimskie tetradi)*. Moskva: Sovetskiy pisatel', 1982.
- Vershigora, Petr. «Geroy o geroyakh.» V *Sil'nye dukhom*, avt. Dmitriy Medvedev. Kiev: Politizdat Ukrainy, 1978.
- Vershigora, Petr. *Lyudi s chistoy sovest'yu*. Moskva: Voenizdat, 1947.
- Vershigora, Petr. *Lyudi s chistoy sovest'yu*. Kn. 2: Karpatskiy rey. Moskva: Moskovskiy rabochiy, 1950.
- Vershigora, Petr. *Reyd na San i Vislu*. Moskva: Voenizdat, 1960.
- Yakovenko, Vladimir. *Partizanki*. Moskva: Voenizdat, 1980.
- Yudakov, Andrey. *Za ognennoy chertoy*. Moskva: Voenizdat, 1966.
- Zamertsev, Ivan. *Cherez gody i rasstoyaniya*. Moskva: Voenizdat, 1965.
- Zhivul'skaya, Kristina. *Ya perezhila Osventsim*. Moskva: Izdatel'stvo inostrannoy literatury, 1960.
- Zhukov, Dmitriy, i Ivan Kovtun. *1-ya russkaya brigada SS «Druzhina»*. Moskva: Veche, 2010.

ДЖЕРЕЛА

10.33124/hsuf.2018.10.06

Юрій Капарулін

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ІЛЛІ ЕРЕНБУРГА ТА ПРОБЛЕМА (НЕ)ПОВЕРНЕННЯ ЕВАКУЙОВАНИХ ЄВРЕЇВ КАЛІНІНДОРФА (КАЛІНІНСЬКОГО) ПІСЛЯ ГОЛОКОСТУ

Публікацію присвячено проблемі повернення евакуйованих та мобілізованих євреїв-аграріїв Півдня України після Голокосту. У цьому контексті значний інтерес становить епістолярна спадщина радянського культурного діяча Іллі Еренбурга, зокрема його листування з мешканцями та партійними службовцями Херсонщини. Історичне тло періоду відзначається як час початку хвилі урядового та побутового антисемітизму в СРСР, що остаточно звів нанівець перспективу відновлення та розвитку єврейської аграрної громади в регіоні.

До уваги читачів пропонуються раніше неопубліковані документи з фондів Державного архіву Херсонської області, що відображають труднощі, з якими зіткнулися євреї с. Калінінського (до 1944 р. Калініндорф) після повернення з евакуації наприкінці Другої світової війни.

Сучасні студії з історії Голокосту не обмежуються розглядом проблем, пов'язаних із вивченням переслідування та фізичного знищення єврейського населення у відповідний період. Для масштабнішого розуміння причин та наслідків цієї непересічної трагічної події маємо фокусувати більше уваги на довоєнних та повоєнних сюжетах з життя єврейської громади, зокрема в СРСР.

Окреслена в назві допису проблема пов'язана з двома ширшими темами — історією єврейських аграрних поселень на Півдні України радянської доби та антисемітською політикою радянської влади середини ХХ ст. Головною метою цієї публікації є відкриття та вивчення нових джерел у цьому полі.

Упродовж 1920—1930-х рр. радянська влада спробувала реалізувати амбіційний проект аграризації єврейського населення, для чого було виділено десятки тисяч десятин землі на Півдні України та залучено масштабну допомогу від закордонних організацій. У такий спосіб

урядовці намагалися подолати кризу соціального-економічного життя містечкового єврейства, розширити свій вплив на цю верству населення, підвищити міжнародний авторитет держави тощо. На території сучасної Херсонської області було створено перший у СРСР Каліниндорфський єврейський національний район, а незабаром виникли Сталіндорфський, Новозлатопольський, Фрайдорфський та Ларіндорфський райони в інших областях та Криму. Однак до кінця 1930-х рр. цей експеримент не досяг поставлених цілей повною мірою, передусім через суцільну колективізацію господарств, політичні репресії, зміни засад національної політики від інтеграції до асиміляції¹ тощо.

Єврейська аграрна культура на Півдні України була унікальним явищем в історії східноєвропейського єврейства, що проіснувало майже півтора століття. За останні десятиліття опубліковано кілька знакових праць у цій царині. Одним з перших, хто поставив цілу низку дослідницьких питань, зокрема про колективізацію та голод у єврейських аграрних поселеннях був Я. Хонігсман². Дорадянську історію колоній в Російській імперії найповніше висвітлено в монографії В. Щукіна та А. Павлюка³. Місце єврейської людності в ширшому контексті радянської національної політики досліджено в працях Л. Якубової⁴. Важливим підтвердженням актуальності теми був захист докторської дисертації В. Орлянского, котрий вивчав становище євреїв аграріїв в умовах політики коренізації⁵. Господарську та соціокультурну адаптацію єврейської аграрної спільноти Півдня України розглянули А. Венгер та О. Каковкіна⁶. У монографії М. Журби та В. Доценка здійснено вдалу спробу розкрити процес землеоблаштування єврейського населення в УРСР через діяльність

ОЗЕТ⁷. Фундаментальним джерелом для дослідників теми стала робота Дж. Декель-Чена⁸, присвячена історії євреїв-аграріїв упродовж усього міжвоєнного періоду та перших років Другої світової війни. Діяльність Агро-Джойнт та репресії проти співробітників організації найбільш повно висвітлив М. Міцель⁹. Становище єврейських аграрних поселень в роки Другої світової війни, зокрема історію Голокосту подано в монографії А. Круглова, А. Уманського та І. Шупака¹⁰.

Сьогодні одним з маловивчених аспектів цієї теми є проблема повернення евакуйованого населення єврейських аграрних поселень Півдня України після Голокосту. Це породжує нове питання: *Що саме стало останньою сторінкою в історії єврейської аграрної спільноти Півдня України — Голокост чи пізніша політика радянської влади?*

Більшість євреїв, які залишилися на окупованих німцями радянських територіях, загинули у вирі Голокосту. Однак сотні тисяч радянських євреїв уникнули такої долі, вступивши до лав Червоної армії або евакуювавшись на Схід. Після звільнення окупованих територій ці люди прагнули дістатися рідних міст та селищ, з надією на краще розшукували рідних, намагалися повернутися до звичного довоєнного життя. Однак через масштабні руйнівні наслідки війни чимало з них просто не знаходили свої будинки або зустрічали в них нових мешканців.

Загалом, становище євреїв, які пережили Голокост, і тих, хто повернувся в Україну з евакуації, протягом перших повоєнних років було скрутним. У 1944–1945 рр. відзначається суттєве посилення державного антисемітизму. Ця ініціатива походила від влади та підтримувалася місцевим населенням. У багатьох звільнених містах (Бердичеві, Могилеві-Подільському, Києві тощо) місцева влада не повертала євреям конфісковані житла та майно, заважала поверненню євреїв з евакуації, забороняла відновлювати єврейські колгоспи. Збереглося звернення групи демобілізованих фронтовиків-євреїв з Києва, що надійшло восени 1945 р. до ЦК ВКП(б) на ім'я Й. Сталіна, Л. Берії та редактора «Правди» П. Поспелова:

⁷ Михайло Журба і Віктор Доценко, *Шестикутна зірка над полем: життя і смерть єврейського землеоблаштування в Україні (20–30-ті роки XX століття)* : монографія (Київ: «МП Леся», 2005).

⁸ Jonathan L. Dekel-Chen, *Farming the Red Land: Jewish Agricultural Colonization and Local Soviet Power, 1924–1941* (New Haven: Yale University Press, 2005).

⁹ Михаил Мицель, «Последняя глава»: *Агро-Джойнт в годы Большого террора* (Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012).

¹⁰ Александр Круглов, Андрей Уманский и Игорь Шупак, *Холокост в Украине. Рейхскомиссариат «Украина». Губернаторство «Транснистрия»* (Дніпро: Украинский институт изучения Холокоста «Ткума», ЧП «Лира», 2016).

¹ Тері Мартин, *Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923–1939 роки)* (Київ: Критика, 2013).

² Яків Хонігсман, «Колективізація, голодомор і занепад єврейського землеробства в Україні», *Український історичний журнал*, № 2 (1994): 66–75.

³ Владимир Щукін і Андрей Павлюк, *Еврейские земледельческие колонии Херсонской губернии (XIX – начало XX вв.) : очерки истории*, ред. М. Гольденберг (Николаев: Издатель Шамрай П. Н., 2016).

⁴ Лариса Якубова, «Політика аграризації єврейства: соціальні та економічні наслідки (20-і – початок 30-х рр. XX ст.)», *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* 10 (2003): 178–208.

⁵ Володимир Орлянский, *Реалізація політики коренізації по відношенню до єврейського населення Півдня України в 1920–1930-ті рр.* (дис. ... докт. іст. наук, Запоріжжя, 2002).

⁶ Альберт Венгер і Ольга Каковкіна, «Єврейська аграрна спільнота Півдня України: господарська та соціокультурна адаптація», в *Єврейська національна спільнота в контексті інтеграції українського суспільства : монографія* (Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014): 68–114.

Здесь сильно чувствуется влияние немцев. Борьбы с политическими последствиями их политического вредительства здесь не ведется никакой. Здесь распоясались всякого рода националисты, порой с партийным билетом в кармане... Здесь свирепствует еще не виданный в нашей советской действительности антисемитизм. Слово «жид» или «бей жидов» со всей сочностью раздается на улицах столицы Украины, в трамваях, в троллейбусах, в магазинах, на базарах и даже в некоторых советских учреждениях. В несколько иной, более завуалированной форме это имеет место в партийном аппарате, вплоть до ЦК КП(б)У».

Допомогу від Джойнта та інших єврейських організацій, як правило, отримували не євреї¹¹. Особливо потужними були антисемітські настрої в Криму, що, скоріш за все, свідомо підтримувалося владою як відповідь на пропозицію створити там єврейську республіку. У Москві Єврейський антифашистський комітет, який здійснив величезну роботу, мобілізувавши фінансовану США програму ленд-лізу та здобувши для радянського союзу підтримку світу, запропонував радянському уряду визнати виняткові страждання і втрати, яких зазнав єврейський народ під час війни, прийняти до уваги, що євреї втратили всі свої домівки, і створити для них автономну республіку в Криму. Кремлівська верхівка й органи безпеки вважали ці запити нахабством. Тому сталінське оточення відповіло, що увесь радянський народ страждав як єдине ціле, тож визнання унікального єврейського становища було б рівноцінно претензії на національну винятковість. Відтак евакуйовані євреї, що поверталися зі Сходу або з німецьких нацистських таборів, залишалися сам на сам із проблемами радянської бюрократії та у взаємовідносинах з іншими особами, які поселилися в їхніх домівках¹². Партпрацівник Гордіна писала про ситуацію в Криму в цей період: «Кругом сплошної антисемітизм і никакой боротьби с ним нет»¹³.

Історія антисемітизму в СРСР наприкінці Другої світової війни та перші повоєнні роки досі не отримала вичерпного висвітлення

¹¹ Геннадий Костырченко, *Сталин против «космополитов». Власть и еврейская интеллигенция в СССР* (Москва: РОССПЭН, 2010), 138.

¹² Геннадий Костырченко, *Государственный антисемитизм в СССР. От начала до кульминации, 1938–1953* (Москва: МФД: Материк, 2005), 58–59.

¹³ Павло-Роберт Маґочій і Йоханан Петровський-Штерн, *Євреї та українці: тисячоліття співіснування*, 1-ше вид. укр. мовою (Ужгород: Падяк В., 2016), 86.

¹⁴ «Советский Союз. Евреи в Советском Союзе в 1945–53», *Электронная еврейская энциклопедия*, дата звернення 18 грудня, 2018, <http://eleven.co.il/jews-of-russia/jewish-history-in-ussr/15418/>.

в історіографії. Хоча за останні десятиліття до вивчення цього питання зверталися відомі дослідники, як-от: М. Альтшулер¹⁵, В. Ханін¹⁶, М. Тольц¹⁷, С. Барнаї¹⁸, Г. Костирченко¹⁹ та ін. Подальша робота в цьому напрямку спонукає збирати більше фактологічного матеріалу для подальшого опрацювання. У цій публікації, застосовуючи мікроісторичний підхід, спробуємо розглянути це питання на прикладі проблеми повернення євреїв Калініндорфа.

Південноукраїнське селище Калініндорф²⁰ до війни мало особливий статус центру першого єврейського національного району, що був створений у процесі реалізації проекту аграризації єврейського населення СРСР у 1927 р. До того воно мало назву Велика Сейдеменуха (у перекладі з іврит «тихе поле») і було одним з найстаріших єврейських аграрних поселень Півдня України, заснованих ще на початку XIX ст.

За переписом населення 1939 р. у Калініндорфському районі Херсонщини проживало 7717 євреїв. Із початком Радянсько-німецької війни чимало жителів з Калініндорфа виявили бажання піти на фронт добровольцями, подавши сотні відповідних заяв. Серед перших були: Сокорянський Ріві Шоломович, Линецький Самуїл Григорович, Альтгауз Йосип Ісаакович, Сиганевич Ісрулик Львович, Павленко Степан Васильович, Ускач Гиля Калманович, Яворський Анатолій Григорович, Фарбер Григорій Мендельович та ін. Частина мешканців встигла евакуюватися власними силами до встановлення окупаційного режиму.

Упродовж 22–28 серпня 1941 р. території Калініндорфського району були окуповані німецькими військами. Перший зафіксований у матеріалах НДК (ЧГК) розстріл євреїв відбувся біля колодязя за 3 км від с. Червоне вже 27 серпня; тоді там було розстріляно і скинуто в колодязь 150 євреїв-біженців з Бессарабії. Менше ніж за місяць, у другій

¹⁵ Mordechai Altshuler, *Soviet Jewry since the Second World War: Population and Social Structure* (Westport: Greenwood Press, 1987).

¹⁶ Vladimir (Zeev) Khanin, ed., *Documents on Ukrainian Jewish identity and emigration, 1944–1990* (London-Portland, OR: Frank Cass, 2003).

¹⁷ Mark Tolts, «Jews in the Russian Republic since the Second World War: The Dynamics of Demographic Erosion», *International Population Conference* 3 (Montreal, 1993), 99–111.

¹⁸ Samuel Barnai, «Social Trends among Jews in the Post-Stalin Years», in *Revolution, Repression, and Revival: The Soviet Jewish Experience*, ed. Zvi Gitelman and Yaacov Ro'i (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2007), 131–152.

¹⁹ Костырченко, *Государственный антисемитизм в СССР*.

²⁰ У 1944 р. селище Калініндорф було перейменовано у Калінінське, а з 2016 р., в результаті процесу декомунізації, воно отримало назву Калинінське.

половині вересня загони зондеркоманди 10а за активної співпраці з українськими поліцейськими і старостами розстріляли 3 500 євреїв, котрі мешкали в районі²¹. Рухоме та нерухоме майно, особисті речі розстріляних євреїв привласнили окупанти та колаборанти. Части-ну єврейської власності було роздано або продано іншим місцевим мешканцям. Так закінчилася понадстолітня історія єврейського господарського життя в степах Херсонщини.

Після звільнення територій майбутньої Херсонської області в березні 1944 р. чимало колишніх мешканців Калініндорфа почали шукати можливості повернутися до рідних місць. Для цього вони зверталися з листами до місцевих партійців із проханням надати відповідні виклики для переїзду. Зокрема, житель Калініндорфа Борис Арав писав до голови Калінінського райвиконкому: «...работал в Калининдорфской МТС до эвакуации в качестве комбайнера. Эвакуировался с семьей в августе 1941 года. В настоящее время проживаю в Саратовской области. Теперь прошу Вас выслать мне вызов для проезда домой»²². У десятках подібних листів, що зберігаються в Державному архіві Херсонської області, люди надсилають прохання отримати бажаний «квиток додому» або намагаються відстояти своє право власності на нерухоме майно. Такі звернення часто супроводжувалися акцентом на власній партійній приналежності, великому професійному досвіді чи службі в армії, напевно, щоб здобути лояльне ставлення з боку можновладців. Наприклад, віднайдена заява медсестри військової частини 238/І Рози Гуревич до Голови Облвиконкому м. Херсон про те, що її старенька мати, після повернення з евакуації із Казахстану, не могла повернути власний будинок, у якому оселився співробітник НКВС²³.

Загалом, про повернення евакуйованих і мобілізованих євреїв до місць довоєнного проживання, де відбувся Голокост, відомо відносно не багато. Тож із досвіду євреїв Калініндорфа дізнаємося про можливі відносини цих людей із місцевою владою та населенням. Для цього розглянемо зміст одного з листів відомого радянського письменника, поета та журналіста Іллі Еренбурга²⁴.

Попри те, що сам І. Еренбург ніколи не акцентував уваги на власному єврейському етнічному походженні, доля єврейського народу не

була йому байдужою. Зокрема, під час Другої світової війни він разом з В. Гроссманом розпочав роботу над «Чорною книгою» — збірником документів і свідчень очевидців про злочини проти євреїв на окупованих нацистами територіях СРСР²⁵.

У вересні 1944 р. І. Еренбург отримав листа від офіцера Червоної армії майора Оксенкруга, котрий на час відпустки повернувся до рідного Калініндорфа²⁶. З листа І. Еренбург дізнався про абсолютну байдужість місцевої влади та населення до питання повернення євреїв з евакуації. «*Зачем вы прибыли? Кому вы нужны? Никто вас не звал*», — з такими словами зустрічав евакуйованих тодішній голова Калініндорфського райкому. Отже, Оксенбург вирішив підняти цю тему на вищому рівні і звернувся до редакції газети «Красная Звезда», де І. Еренбург був кореспондентом. Чому саме до І. Еренбурга? Справа в тому, що за роки війни він, як кореспондент та літератор, став не просто популярною особистістю, для багатьох він здобув авторитет поборника справедливості.

Реакція І. Еренбурга була майже миттєвою. Він склав принаймні два листи, адресованих секретарю Калініндорфського райкому партії Устюкову і секретарю Херсонського обкому партії Прищепі. У них кореспондент виклав відомі йому факти, що зводилися до байдужості й несприяття, з боку місцевих партійців, поверненню евакуйованих єврейських родин. Також І. Еренбург наголосив на потребі упорядкування місць масових розстрілів євреїв Калініндорфа, де були відсутні будь-які позначення і проходили дві діючі дороги. Одним з аргументів того, що треба вирішити ці проблеми, І. Еренбург назвав падіння морального духу бійців Червоної армії, котрі повертаються з фронту до Калініндорфа. В умовах війни це не могло не бути дієвим.

Листи І. Еренбурга демонструють рішучу спробу допомогти евакуйованим мешканцям Калініндорфа знайти спільну мову із місцевою владою і отримати допомогу. Реакції на місцях не довелося чекати довго. Судячи з усього, на той момент ніхто не хотів скандалів всесоюзного масштабу. Голова Херсонського обкому наказав перевірити зазначені в листі І. Еренбурга факти, розглянути їх

²⁵ Ілья Эренбург, Маргарита Алигер (Зейлигер) и Василий Гроссман, *Черная книга* (Москва: Corpus, 2015).

²⁶ Епістолярна спадщина І. Еренбурга являє собою унікальний комплекс джерел з різних періодів радянської історії. Оpubлікована у кількох томах вона продовжує доповнюватися. Наведений в статті лист також не друкувався раніше. Ілья Эренбург, *Письма*. 2 т. Т. 1 : 1908–1930 : «Дай оглянуться...» (Москва: Аграф, 2004); Ілья Эренбург, *Письма*. 2 т. Т. 2 : 1931–1967 : «На цо-коле историй...» (Москва: Аграф, 2004); Ілья Эренбург, *Я слышу всё... : почта Ильи Эренбурга, 1916–1967* (Москва: Аграф, 2006).

на засіданні Калінінського райкому та вжити необхідних заходів для їх вирішення. Зі свого боку, секретар Калінінського райкому написав листа у відповідь І. Еренбургу. У ньому він визнав, що всі описані факти мали місце і обіцяв найближчим часом виправити ситуацію. Головною причиною окреслених проблем місцевий голова вказав вкрай важке економіко-господарське становище району внаслідок руйнацій під час окупації та в ході бойових дій²⁷. Утім, із поведінки, описаної мешканцем Калінінського І. Еренбургом, не можна виключати й упереджене ставлення до єврейського населення регіону з боку місцевих партійців, адже, як вже було сказано, у цей час антисемітизм знову стає актуальною проблемою та стрімко зростає. Утім, тоді він лише набирал обертів у радянській політиці. Поки тривала війна, ревізію дозволеного та забороненого владні верхи провадили поступово.

Таким чином, чимало євреїв з Калінінського, котрі пережили Голокост, перебуваючи в евакуації, все ж таки отримали бажані виклики на повернення. Однак вони поверталися до зовсім іншого «Калініндорфа». Єврейське населення, котре складало понад 80% (11 198 чол.)²⁸ у 1932 р. та 40% (7 717 чол.) у 1939 р. від всього населення району²⁹, стало меншістю. Чимало житл та господарств євреїв було зруйновано. Упродовж кількох післявоєнних років євреї Калінінського власними зусиллями збирали кошти та здобували дозволи від влади на будівництво меморіальної споруди своїм загиблим родичам. Відносини з неєврейським населенням погіршувалися побутовими суперечками, зокрема пов'язаними із поверненням нерухомого майна, посиленням антисемітських настроїв. Додаткової напруги додавало усвідомлення того, що поруч живуть люди, які проявили байдужість або навіть співпрацювали з німецькими окупантами під час знищення єврейського населення в роки Голокосту. Усе це, тією чи іншою мірою, впливало на рішення багатьох євреїв не повертатися до старих домівок чи вирушити на пошуки нових місць для життя. Отже, приходимо до розуміння того, що Голокост став не останнім фактором у занепаді цієї локальної єврейської спільноти. Державний та побутовий антисемітизм й подальша асиміляція євреїв, що залишилися в Калінінському, не дали шансу на відродження цій громаді

²⁷ ДАХО, ф. П-139, оп. 1, в'яз. 1, од. зберіг. № 6, арк. 6.

²⁸ «Калининдорф», *Электронная еврейская энциклопедия*, дата звернення 18 грудня, 2018, <http://eleven.co.il/jews-of-russia/jewish-life-in-ussr/11932/>.

²⁹ Круглов, Уманский и Шупак, *Холокост в Украине*, 495.

в післявоєнну добу. Частина з них, наприкінці 1940-х рр., вирішила переїхати до Біробіджану³⁰.

Нижче наводяться тексти листів та заяв, що складають комплекс джерел, можуть бути корисними для дослідників теми і, сподіваюся, стимулюватимуть появу нових розвідок про долі евакуйованих та мобілізованих радянських євреїв у період після Голокосту. Ці документи зберігаються в Державному архіві Херсонської області (ДАХО, ф. П-139, оп. 1, в'яз. 1). Тексти публікуються мовою оригіналу зі збереженням знаків пунктуації. Явні описки виправлено.

Документ 1. Лист І. Еренбурга до секретаря Херсонського обкому Компартії України Прищепи³¹ СЕКРЕТАРЮ ХЕРСОНСКОГО ОБКОМА

Уважаемый товарищ!

Я получил письмо от офицера Красной Армии майора Оксенкруга, который в конце сентября с.г. провел свой отпуск на родине в Херсонской области. Майор Оксенкруг в своем письме пишет следующее:

«Во время моего пребывания в Калининдорфе туда прибыли 4 семьи из реэвакуации. Местные власти не приняли никаких мер к возвращению им их домов. Когда прибывший колхозник т. Арав хотел временно поставить свои вещи, до выяснения, в сарай своего дома, его выгнали со двора новые владельцы дома.

Такое же обращение встретили и другие реэвакуированные. В следствии этого они ютятся в неустроенных чужих домах Калининдорфа по несколько семей в доме.

На 8-м участке Эрштмайского с/с Снигиревского района прибывшему из реэвакуации колхознику Грише Белому пришлось насильственно выселить новых жителей своего дома, так как местные власти не принимали никаких мер. Там же работает завхозом колхоза некий Кутько, который принимал активное участие в массовых расстрелах евреев и был активным пособником немцев.

У жителей 12, 8 и 9 участка Эрштмайского с/с, а также у жителей Калининдорфа множество писем от эвакуированных с просьбой выслать пропуска для возвращения к своему родному дому. Но никто не беспокоится, чтобы помочь им реэвакуироваться. По заявлениям прибывших из реэвакуации колхозников Калининдорфа (Рунуглаза, Рубина и др.), когда они

³⁰ United States Holocaust Memorial Museum (USHMM), RG-22.028M, f. 8114, op. 1, d. 254 (Records of the Jewish Anti-Fascist Committee from the State Archives of the Russian Federation (GARF)). Автор від імені групи переселенців з Херсонської області висловлює подяку колгоспу ім. Куйбишева, Ленінського району Біробіджанської області за хороший прийом.

³¹ ДАХО, ф. П-139, оп. 1, в'яз. 1, од. зберіг. № 6, арк. 3.

обращались за помощью к местным властям, председатель Калининдорфского райкома им ответил: «Зачем вы прибыли? Кому вы нужны? Никто вас не звал».

На 8 участке Эрштмайского с/с Снигиревского р-на был произведен массовый расстрел евреев, проживавших на 8, 12 и 13 участках, жертвы сброшены в колодец, который стоит поныне открытый и не имеет никакой ограды. В колодце находится 747 трупов. В Калининдорфе этого же района в противотанковом рву расстреляно 2500 евреев. Через этот ров ездят, проходят две дороги, нет никакой ограды. Никто ни в Калининдорфе, ни в Снигиревке не занимается вопросом устройства памятников и оград. Такое отношение к могилам деморализует прибывших из реэвакуации жителей и приезжающих бойцов и офицеров Красной Армии.

Прошу Вас проверить все вышеизложенные факты и сообщить о результатах по адресу: Москва, ред. Газеты «Красная Звезда» Илье Эренбургу.

С уважением Ильи ЭРЕНБУРГ

Москва

6/IX-44 г.

Верно:

Зав. Особым сектором

Херсонского ОК КП(б)У Багрянцев

Документ 2. Лист секретаря Обкому КП(б)У до секретаря Калінінського РК КП(б)У³²

Секретарю Калининского РК КП(б)У

Тов. УСТЮКОВУ

Направляя копию письма Ильи Эренбурга от 6/IX-44 г., поручаю Вам совместно с инструктором сельхозотдела Обкома КП(б)У т. Улковым проверить изложенные в письме факты, результаты проверки обсудить на заседании бюро РК КП(б)У, принять необходимые меры и сообщить в Обком КП(б)У не позднее 1 октября 1944 г.

Приложение: по тексту на 1 п/л.

Секретарь Обкома КП(б)У (ПРИЩЕПА)

Документ 3. Лист Секретаря Калінінського РК КП(б)У до Іллі Еренбурга³³

Г. МОСКВА

РЕДАКЦИЯ ГАЗЕТЫ «КРАСНАЯ ЗВЕЗДА»

Писателю тов. ИЛЬЕ ЭРЕНБУРГУ.

От Секретаря КАЛИНИНСКОГО РАЙКОМА КП(б)У
ХЕРСОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Уважаемый тов. Илья ЭРЕНБУРГ

19го Сентября 1944 г. Мною получено Ваше письмо адресованное на имя Секретаря РК КП(б)У Херсонской области и 23/IX — получена копия Вашего письма на имя Секретаря Херсонского ОБКОМА КП(б)У.

Произведенной проверкой изложенных фактов в Вашем письме установлено следующее:

1/ Калининдорфский район до Великой Отечественной войны 1941 г. по составу населения был интернационален — в 38 населенных пунктах численность: из них Еврейских 14 населенных пунктов. Украинцев 17 пунктов, Русских 4 и немецких 3 населенных пунктов. За время оккупации района немецко-фашистскими захватчиками в результате их хозяйничанья за 2 года и 7 месяцев произведены большие разрушения, немецкие фашисты зверски уничтожили почти всех Евреев, часть Украинцев, а немцев эвакуировали с собой.

В районе уничтожено все поголовье крупного рогатого скота, лошади, овцы и птицу в большей своей части уничтожены сады и виноградники.

После освобождения района от немецко-фашистских захватчиков в район постепенно стали прибывать из реэвакуации постоянные жители, всего за это время прибыло в район 61 семья и кроме того послано вызовов 38 семьям желающим вернуться на жительство в свой район. Как установлено проверкой, до 1 сентября разрешение на въезд в область и районы разрешалось только обласными организациями и лишь с 1 сентября было разрешено вызовы на въезд районными организациями, случаев отказа на въезд в район и дни вызовов со стороны районных организаций не было и сейчас вызовы желающим прибыть в район на жительство выдается свободно без всякой задержки.

2/ Калининдорф как районный центр в период немецкой оккупации крайне разрушен, а уцелевшие дома занимались оставшимися жителями и кроме того в них селились прибывшие после освобождения района руководящие работники и служащие района и когда стали прибывать реэвакуированные и требовать о возвращении своих домов которые были заняты, то здесь первое время создалась трудность размещения людей, и многие реэвакуированные обращаясь в райсовет к председателю тов. ПОЛОВКО не получали должного ответа и помощи, так было с тов. АРАВ, которого бывшая хозяйка не хотела пускать в его дом и другие РУКИНГЛАЗЫ, РУБИНА. Но сейчас все эти вопросы разрешены и все реэвакуированные получили свои дома и в них живут за исключением двух домохозяев которые в ближайшее время 2—3 дня эти дома будут освобождены и возвращены их владельцам.

³² ДАХО, ф. П-139, оп. 1, в'яз. 1, од. зберіг. № 6, арк. 2.

³³ ДАХО, ф. П-139, оп. 1, в'яз. 1, од. зберіг. № 6, арк. 6.

3/ Установлено также, что в КАЛИНИНДОРФЕ немецко-фашистскими захватчиками расстреляны тысячи граждан у окраины КАЛИНИНДОРФА в противотанковом рве в двух местах на протяжении сто метров и в другом месте на пятьдесят метров, определить количество расстрелянных до сего времени не предоставляется возможным, само место где похоронены расстрелянные до сего времени не приведено в надлежащий порядок и проходит две дороги по которым ездят и не какой ограды не сделано, что безусловно вызывает справедливое возмущение трудящихся, при этом Райком и Райисполком не приняли мер к наведению порядка в этом деле, ограничились только формальным постановлением и не довели дело до конца.

4/ Ваше письмо Мы обсудили на заседании бюро Райкома КП(б)У и отметили, что все изложенные факты в Вашем письме правильны, что со стороны председателя Райисполкома тов. ПОЛОВКО и бывшего Секретаря РК КП(б)У тов. ДРУЖИНЕНА (который работал в районе до 15 сентября 1944 г. и переведен в другой район) не было принято должных мер, не достаточно чутко реагировали на жалобы реэвакуированных и устройства их в своих домах, а также эти тов. формально отнеслись к упорядочению могил погибших от рук фашистских захватчиков, что вполне справедливо вызывает возмущение трудящихся военно служащих Красной Армии.

БЮРО РК КП(б)У предложило председателю Райсовета тов. ПОЛОВКО в 2х дневный срок разрешить вопрос с возвращением домов владельцам прибывших из реэвакуации и более чутко реагировать на жалобы трудящихся.

Для наведения порядка на могилах расстрелянных и похороненных советских граждан павших от рук фашистских захватчиков, создание комиссии, которой поручено немедленно приступить к приведению в порядок могилы, окопать, огородить и провести посадку деревьев и поставить памятники на могиле погибших, в течении 5 дней закрыть все проезжие дороги.

Наряду с этим сообщаю Вам что положение в районе крайне тяжелое, этот район больше всех пострадал от немецко-фашистских захватчиков, колхозы и население ограблено, прибывшие из реэвакуации находятся также в тяжелом положении, в районе нет тягла, нет должной связи, с селами транспорта и телефонов, внутренних ресурсов для быстрого восстановления хозяйства района не имеет, на 38 колхозов трудоспособных является только 2400 человек, лошадей всего 47 шт., коров 180 голов, на весь район имеется 2 МТС разбиты до основания, район отстает с уборкой, обмолоту и хлебосдаче государству, под посев озимых обработано только 1100 га.

Я прошу Вас также проявить некую заботу содействия нашему району, относительно помощи тракторами, комбайнами, запчастями, с/хозяйственным инвентарем, живым тяглом, стройматериалом, чтобы в короткий срок восстановить район сделать цветущим районом на Украине.

С товарищеским приветом

Секретарь Калининского РК КП(б)У Устюков

№ 125—12/Х-44г

Документ 4. Лист колишнього мешканця с. Калініндо́рфа Бориса Арава до Калінінського райвиконкому партії³⁴

В Калининдорфский райисполком. Председателю

Я житель Калининдорфа, Арав Борис Эделевич работал в Калининдорфской МТС до эвакуации в качестве комбайнера. Эвакуировался с семьей в августе 1941 г. В настоящее время проживаю с Саратовской области.

Теперь прошу Вас выслать мне вызов на проезд домой. Прошу не задерживать и выслать вызов для проезда по такому адресу:

Саратовская область

Ершовский район

Колхоз «18-партсъезд»

Село «Новая Краснянка»

Араву Б. Ю.

С уважением к Вам Арав

17/III-44г

Документ 5. Лист до Секретаря Калінінського райкому партії від колишньої мешканки Калініндо́рфа І. Айзман³⁵

Райком партии Секретарю

От чл. Партии Айзман Ц. М.

Я до эвакуации жила в Калининдорфе являюсь членом партии с 1933 г. Последнее время я работала воспитательницей детсада. Работала я в нотариальном столе нотариусом. Теперь я работаю младш. кассиром госбанка. Мой муж Шейнкер редактор работ Калининдорфской райгазеты. Хочу вернуться на нашу освобожденную землю на место мое прежнее жительства и быть полезным моим трудом.

Прошу райком партии пойти на встречу выслать мне вызов на меня и на моего шурина с женой и одной сестрой которая на иждивении Шейнкера. Фамилия шурина Геллер Яков он по профессии мельник и ряд лет он работал скотоводом и он пригодится для нашего р-на. Мы за период войны живем вместе и хочу теперь с ними ехать и жить вместе ведь мне одной с ребенком трудно прожить.

Айзман

Мой адрес г. Темир Актюбинская область ул. Борцов-Революции № 6

³⁴ ДАХО, ф. П-139, оп. 1, в'яз. 1, од. зберіг. № 7, арк. 47.

³⁵ ДАХО, ф. П-139, оп. 1, в'яз. 1, од. зберіг. № 7, арк. 7.

Документ 6. Заява від колишньої мешканки Калініндорфа Розы Гуревич до Голови Облвиконкому м. Херсон³⁶

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ОБЛИСПОЛКОМА гор. ХЕРСОН

От медсестры ГУРЕВИЧ Розы Зельмановны

Находящейся на службе в В/ч 238/І

Гор. Серпухов, Московской области.

ЗАЯВЛЕНИЕ

Прошу Вас оказать содействие в возвращении моей матери БАСКИНОЙ Сарры Зиновьевны дома, принадлежащего мне и моей матери в Калининдорфском р-не, в селе Калининдорф по ул. Колхозная, дом № 138, которая вернулась из эвакуации из Казахстана. Дом этот принадлежит мне и матери как наша собственность, который мы построили 35 лет тому назад и до войны в нем жили все время. В начале войны я была мобилизована в ряды Красной Армии, была на передовой, а сейчас работаю в Эвакогоспитале. Мать была эвакуирована в Казахстан, а дедушка и бабушка остались в этом доме и два брата погибли от рук злодеев-немцев. Сейчас моя мать вернулась в село Калининдорф, дом занимает сотрудник НКВС, который отказывается вернуть дом матери. Мать после длительной эвакуации скитается по соседям так как мне не представляется сейчас возможным приехать по состоянию службы.

Прошу Вас оказать содействие моей матери в возвращении принадлежащего нам дома, так как местные власти сделать ничего не могут.

Прошу мое заявление не оставить без последствий.

К сему ГУРЕВИЧ Р.З.

Гор. Серпухов Моск. Обл. часть 238/І

Справка о том, что мать действительно является хозяйкой дома имеется у нее на руках.

Документ 7. Заява колишнього мешканця Калініндорфського району Будкер П. Б.³⁷

Председателю Калининдорфского райсовета

Николаевской области

Участок № 13

От колхозника колхоза Ройтер-Штерн Эмесовского с/с

Будкер Пейсе Беркович

ЗАЯВЛЕНИЕ

Пишу вам уже 5-е письмо и все же у меня к вам одна и та же просьба. Прошу мне сообщить судьбу моей семьи[,], которую я оставил в к-зе Ройтер-Штерн участок № 13 в августе ме-це 12 дня когда меня мобилизовали в Кр. Армию. Жена моя Рися Ароновна[,], сын Арон[,], дочь Бетя и сын Яша, и о сестре моя в том же колхозе Клебанер Хая[,], дочь ее Энют[,], а сын Эмоща[,], шури́н мой Кушнирман Сруль, а также о Сеня Штекельберг, Подольский Иса́к, Керцман Н., Керцман Хайны, и судьба остальных колхозников нашего колхоза. Одновременно[,], если вам известно о моих[,], прошу им передать что я жив и здоров и работаю на ст[анции] Чу турк-снб ж.д. в Казахской ССР в г. Ферган[а] улица Карл-Маркс[,], дом № 37 кв.[.] 3. А Лянецкий для Керцмана Ройфлейб в труд Армию его адрес Полевая почта № 51007В.

Одновременно прошу вас тов[.] Председатель мне выслать вызов[,], чтоб я мог получить пропуск для приезда домой. Я работал в дан[н]ом к-зе бригадиром полевым. Учетчиком тракторной бригады[,], а последние год и 6 месяцев работал т.е. до войны зав[.] фермами и обещаю в дальнейшем работать в к-зе[,], а также прошу мне выслать справка[,], что я работал колхозником в дан[н]ом колхозе.

Надеюсь и прошу мне ответить

15/IV 44 г. С приветом

Мой адрес

Ст Чу Турк-снб.ж.д. Джамбульская обл.

Контора Н Ж Ч 5.

³⁶ ДАХО, ф. П-139, оп. 1, в'яз. 1, од. зберіг. № 7, арк. 51.

³⁷ ДАХО, ф. П-139, оп. 1, в'яз. 1, од. зберіг. № 7, арк. 74.